

w pierwszych latach jej istnienia polegał na zamianie dotychczasowego elitarnego dyskursu na działania zaczerpnięte z praktyk społecznych podporządkowanych (zwłaszcza ostentacyjne stosowanie przemocy jako formy komunikacji). Weryfikacja tej tezy może stanowić interesujące zadanie dla kolejnych badaczy.

Język książki często jest zawily i nieprzejrzysty, co znacząco utrudnia lekturę. Wywód nierzadko prowadzony jest na podobieństwo reportażu (np. s. 84). Dzięki temu otrzymujemy bogaty i barwny materiał mikrohistoryczny. Autor jednak sporadycznie wychodzi poza suche referowanie różnorodnych przypadków. Choć narrację źródeł streszcza nieraz z połotem, dość rzadko wieńczy to uogólnieniami czy też wnioskami analitycznymi. Zdarza mu się ocierać o banalność, przykładowo, gdy po kilkunastostronicowym wywodzie stwierdza, że dla nizin społecznych tożsamość narodowa nie była kluczowym czynnikiem kształtującym życie społeczne (str. 76).

Książka *Plebeian Modernity* podejmuje interesującą, płodną intelektualnie sferę *subaltern studies* na płaszczyźnie historii Rosji. Stanowi w tej materii badanie przynależące do nowych trendów w historiografii, a przez sam ów fakt intrygujące. Dociekania w tej dziedzinie nie są jeszcze szeroko prowadzone (nawet w samym środowisku „Ab Imperio”), przypadł więc jej autorowi trudny los pracy pioniera. Praca jest o tyle ważna, że podporządkowani stanowili przecież znaczną część społeczeństwa carskiej Rosji. Niestety liczne uchybienia — od językowych po metodologiczne — a przede wszystkim znaczna niekonkluzywność tekstu, składającego się w znacznej mierze z napisanego reporterskim stylem streszczania źródeł historycznych, czynią z niej publikację zawierającą liczne uproszczenia i nieznacznie tylko pomnażającą naszą wiedzę historyczną.

Lukasz Kożuchowski
Uniwersytet Warszawski
ORCID: 0000-0001-5774-2898

* * *

Joshua Nall, *News from Mars: Mass Media and the Forging of a New Astronomy, 1860–1910*, University of Pittsburgh Press, Pittsburg 2019, ss. 312

W drugiej połowie XIX w. profesjonalne badania Układu Słonecznego zostały zdominowane przez zagadnienie życia pozaziemskiego. W naturalny sposób zainteresowania astronomów kierowane były w stronę Marsa — planety najbardziej przypominającej, pod względem wielkości i budowy, Ziemię. Nowe instrumentarium zgromadzone w nowoczesnych obserwatoriach, skuteczniejsze metody obliczeniowe oraz powiększające się grupy badawcze pozwoliły na niespotykane dotąd przyspieszenie w rozwoju badań, które najsilniej rozkwitły w Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych. Richard Anthony Proctor (1837–1888), brytyj-

ski astronom i najbardziej rozpoznawalny popularyzator wiedzy o wszechświecie tamtego czasu, w swojej książce *Other Words Than Ours* (1870) sugerował, że jest wielce prawdopodobne, iż na Czerwonej Planecie istnieją nieznanne jeszcze człowiekowi formy życia. Twierdzenia Proctora nie tylko wywołały kontrowersje w środowisku profesjonalistów, lecz także zbiegły się z narodzinami nowego typu dziennikarstwa, tzw. *yellow journalism*, opierającego się na sensacyjnym sposobie przedstawiania najnowszych wiadomości. W konsekwencji po raz pierwszy w przypadku astronomii, na tak dużą skalę, doszło do starcia idei naukowych z ich popularnymi odmianami propagowanymi przez dziennikarzy i czytelników. Koncepcje Proctora i ich odbiór wśród szerszego przekroju społeczeństwa wywołały ponad pięćdziesięcioletni „spór o Marsa”. Wybrane wątki tej dyskusji możemy odnaleźć w książce Joshui Nalla, która jest udaną i pasjonującą próbą nakreślenia współpracy nauki i dziennikarstwa, dopełniających się wzajemnie, tworząc przestrzeń do dyskusji nad naukową i rozrywkową rolą astronomii w społeczeństwach anglojęzycznych przełomu XIX i XX w.

Joshua Nall jest kuratorem w Whipple Museum of the History of Science na Uniwersytecie w Cambridge. Jego zainteresowania badawcze skupiają się wokół kultury materialnej, środków masowego przekazu w XIX w. oraz szeroko pojętej historii nauk ścisłych. Zawodowo zajmował się on również przygotowaniem licznych wystaw z zakresu instrumentów naukowych ze zbiorów Whipple Museum, astronomii i astrofizyki. Jest także członkiem Royal Astronomical Society, gdzie kieruje organem doradczym Heritage Committee. Recenzowana książka jest jego pierwszą autorską monografią, natomiast wcześniejsze artykuły poświęcił zagadnieniom dziewiętnastowiecznych koncepcji życia pozaziemskiego¹ oraz przemysłu medialnego w Stanach Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii².

Książka Nalla została podzielona na cztery studia przypadków. Autor przedstawił w nich historię dyskusji na temat planety Mars oraz prześledził, na wybranych przykładach, sposoby przekazywania wiedzy astronomicznej w kulturze transatlantycznej za pomocą mass mediów. Pozwoliło to na ukazanie najważniejszych wątków dyskusji na przestrzeni wielu lat, przy jednoczesnym przeprowadzeniu wnikliwej analizy poszczególnych zagadnień. Podział książki jest uwarunkowany również przez zakres chronologiczny. Pierwsze studium skupia się na latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XIX w., czyli okresie narodzin astrofizyki, natomiast wieńczący książkę rozdział, opisujący zmierzch koncepcji życia na Marsie, przypada na drugą dekadę XX stulecia.

W otwierającym tom rozdziale „Writing on Mars. Imaginative Astronomy and the New Journalism” autor wykorzystał nowe podejście do badań popularyzacji nauk ścisłych, odwracając twierdzenie, że to nauka kształtuje publiczne wyobrażenia o zagadnieniach astronomicznych. Nall przekonuje, że publiczne debaty toczone na łamach prasy i książek popularyzujących wiedzę wpłynęły na kierunek rozwoju badań astronomicznych w kręgu kultury anglosaskiej. Kolejne *case studies* skupiają się właśnie na tym pomysł, co pozwala czytelnikowi spojrzeć na opisywaną problematykę z punktu widzenia odbiorcy popularnego, co z kolei stanowi najmocniejszy punkt recenzowanej pracy. Prezentowana w pierwszej części książki dyskusja, która toczyła się głównie pomiędzy wspomnianym wcześniej Richardem

¹ NALL 2017.

² NALL, TAUB 2016.

Proctorem, reprezentującym nowoczesne podejście do popularyzowania wiedzy astronomicznej, a m.in. Simonem Newcombem i Normanem Lockyerem, stojącymi po stronie dawnych, konserwatywnych metod badawczych, jest szczegółowym wprowadzeniem w tematykę popularyzacyjną idei życia na Marsie. Nowe podejście Proctora, nazwane przez autora książki *imaginative astronomy*, polegało przede wszystkim na przyciągnięciu uwagi czytelnika poprzez zmianę perspektywy — zamiast metodycznego wykładu astronomicznego pojawiał się spekulacyjny wykład poruszający wyobraźnię czytelnika: „we might see in imagination the waves of those distant seas beating upon the long shore-lines [...] the slow progress of the Martian day—the mists of morning gradually clearing [...] the winds raised by the mid-day heat, zephyrs murmuring along the distant hills” (s. 61).

W 1886 r. Proctor przybył do Nowego Jorku z serią wykładów popularnonaukowych propagujących jego autorskie podejście do badań o wszechświecie. Wątek ten posłużył Nallowi do płynnego przejścia do drugiego studium — „Annihilating Time and Space. Observatories and the Technological West” — w którym skupił się na pokazaniu, jak nowe informacje ze świata nauki docierały na zachód Stanów Zjednoczonych oraz w jaki sposób nowe zdobycze technologii przyczyniły się do rozwoju koncepcji życia pozaziemskiego. Autor znakomicie nakreślił moment, w którym środek ciężkości profesjonalnych badań astronomicznych przesunął się z Wielkiej Brytanii do USA za sprawą publicznego zainteresowania nauką samą w sobie. Coraz większa grupa odbiorców miała dostęp do edukacji i wiedzy, jednocześnie była „zachęcana” przez gazety i czasopisma do poznawania nowości naukowych. Stworzyło to niespotykany dotąd klimat intelektualny, który znacznie ułatwiał astronomom działalność naukową i popularyzacyjną. Jednocześnie postęp technologiczny — wykorzystanie na szeroką skalę telegrafu, zakładanie obserwatoriów w coraz bardziej egzotycznych miejscach i umieszczanie w nich zaawansowanych teleskopów — przywróciły wiarę w możliwość szybkiego nawiązania kontaktu z potencjalnymi formami życia na Czerwonej Planecie. Nall stawia pytania o to, w jaki sposób doszło do tak szybkiego rozpropagowania tej koncepcji, oraz w jakim stopniu przyspieszenie to było konsekwencją sporu wśród profesjonalnych astronomów.

W naturalny sposób, część ożywionych debat toczących się na łamach czasopism, spowodowała zainteresowanie wielkimi wydarzeniami astronomicznymi (*event astronomy*), które opisane zostały w trzecim studium — „Constructing Canals on Mars. Event Astronomy and the «Great Mars Boom» of 1892”. Nall w wyczerpujący sposób wykorzystał świadectwa prasowe opisujące społeczne reakcje zarówno na koncepcje życia w kanałkach marsjańskich, jak i na zaćmienie Słońca z 1892 r., które poruszyło opinię publiczną w Stanach Zjednoczonych. Narracja autora sugeruje udział w opisywanych wydarzeniach nie tylko społeczności amerykańskiej, lecz także intelektualne zaangażowanie czytelników gazet z kręgu kultury euroatlantyckiej. Za sprawą rozwijającego się przemysłu informacyjnego wielkie wydarzenia i dyskusje mogli śledzić wszyscy, nawet niemający możliwości osobistego uczestnictwa w badaniach naukowych. Rozdział ten w znacznym stopniu zbudowano na podstawie źródeł prasowych dopełnionych, podobnie jak w przypadku dwóch pierwszych studiów, książkami i artykułami naukowymi i popularnonaukowymi pochodzącymi z epoki.

Bazę źródłową poszerzono ostatecznie w końcowym rozdziale książki („Made to Last. «Mars» in the Eleventh-Edition Encyclopaedia Britannica”) za sprawą encyklopedii. Autor zestawił kilka przykładów na to, w jaki sposób wiedza, nie tylko ta astronomiczna, utrwalana

była za pomocą dużych wydarzeń społecznych. Oprócz wcześniej wspomnianych zaćmień istotną rolę odgrywały również wystawy przemysłowe, na których prezentowano katalog najnowszych zdobyczy technologicznych, a w kularach dyskutowano nad możliwymi kierunkami rozwoju nauki i przemysłu. W ciekawy sposób Nall opisuje, jak doszło do tego, że publiczne pokazy naukowo-technologiczne kształtowały sposób prezentowania nowej wiedzy w piśmiennictwie — m.in. w encyklopediach i słownikach. Na przykładzie jedenastego wydania *Encyclopaedia Britannica* i kilku wybranych haseł poświęconych planecie Mars autor analizuje przekazy prasowe — polemiczne artykuły i szkice popularnonaukowe — by pokazać ostateczne konsekwencje „sporu o Marsa”. Zwieńczeniem jest ostateczne odejście od koncepcji życia pozaziemskiego, a stało się to głównie za sprawą społecznej akceptacji wiedzy przekazywanej za pomocą ówczesnych środków masowego przekazu.

We wszystkich *case studies* aparat naukowy nie budzi zastrzeżeń, a sposób wykorzystania bazy źródłowej uważam za niemal wzorcowy. Zastrzeżenia można wnieść w kwestii skromnego wykorzystania ilustracji, które dałoby się poszerzyć choćby o ilustracje prasowe, np. wykorzystywanych podczas zaćmienia słońca z 1892 r. — prezentują one poruszenie całego społeczeństwa i wielkie wyprawy amatorów do pasa zaćmienia, ale przyjmowały też kształt rysunków i szkiców naukowych. Na wyróżnienie zasługuje niezwykle starannie przygotowana bibliografia, która zawiera ponad 14 stron źródeł i opracowań poświęconych zagadnieniu „sporu o Marsa”. Do pracy dołączono indeks i spis ilustracji.

Prezentowany tom stanowi cenne uzupełnienie wiedzy z zakresu historii astronomii, jest ciekawą propozycją łączącą świat prasy i nauki na przełomie XIX i XX w. Fascynacje amerykańskiego i brytyjskiego społeczeństwa możliwym życiem na Marsie oraz zmiana paradygmatów nauki profesjonalnej posłużyły Joshui Nallowi do zaprezentowania wielowątkowej panoramy intelektualnej tamtych czasów. W moim przekonaniu znakomite wykorzystanie źródeł oraz ciekawe podejście metodologiczne, bazujące na czterech korespondujących ze sobą studiach przypadku, posłużyły do napisania rozprawy, którą z pożytkiem może wykorzystać zarówno historyk nauki, jak i historyk prasy. Książka stanowi także bogate uzupełnienie wiedzy o społecznym odbiorze nauki oraz jej popularyzacji.

Wojciech Milej
Uniwersytet Warszawski
Wydział Nauk o Sztuce i Kulturze
ORCID: 0000-0003-2002-8759